

ОБЛИЦИ ИМЕНСКИХ РЕЧИ УЗ БРОЈЕВЕ 'ДВА', 'ОБА', 'ТРИ' И 'ЧЕТИРИ' У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду¹ се разматрају конструкције са бројевним речима 'два', 'оба', 'три' и 'четири' и именицама, као и оне у којима поред именица постоје њихови атрибути и предикатне лексеме. Закључује се да облици на '-а' и облици на '-е' не припадају ни у коју граматичку категорију српскога језика, јер су по пореклу дуалски, али после губитка осећаја за дуал постали су нелокализоване форме које се привидно прикључују парадигми м. и ср. рода, на једној страни, или ж. р., на другој.

Кључне речи: Дуал, двојина, плурал, множина, паукал, бројевна реч, бројевна конструкција, парадигма, конгруенција, рекција, атрибут, предикат.

1. УВОД

1. Тзв. бројне, или боље бројевне речи и конструкције с њима – паукалне пре свега – не заузимају значајније место у школским граматикама, али се у науци сматрају сложеним проблемом, нарочито у српском језику, где број 'један' по лексичким и граматичким својствима заправо припада заменичким речима, бројеви 'пет' и даље сматрају се прилозима, док 'два', 'оба', 'три' и 'четири' чине неку прелазну категорију између две поменуте. Паукалнима називамо синтагме код којих бројевна реч 'два' до 'четири' образује спој са именским речима.

2. У науци су изношени различити ставови о паукалним и другим бројевним конструкцијама, нарочито о неким од њих.

2.1. Наиме, што се тиче бројева 'пет' и даље, мислимо да је опште прихваћено мишљење да они регирају партитивни генитив множине именичких речи. И нема неслагања око нпр. Маретићевих погледа (1963: 438)² – да уз ове бројеве предикатна реч има прилошки тип конгруенције, јер „се слажу са сингуларом и средњим родом, нпр. *дошло* их је пет, као кад велимо: *дошло* их је мало (или много). Али мисао да ти бројеви доиста значе множину чини

¹ Овај рад настао је на основу реферата прочитаног 15. јануара 2009. год. на 50. Зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности. Рад је урађен у оквиру пројекта 148024 Д *Српски језик и друштвена крешања*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

² Уместо „они се слажу“, боље је рећи да се поменуте речи слажу с њима.

те с њима може глагол стајати и у плуралу“: једанаест ученика *о̄ӣдоше* у Галилеју...

2.2. Али кад је реч о бројевима 'два', 'три' и 'четири', међу ауторитетима нема јединства. Т. Маретић, полазећи од ситуације у њиховој деклинацији, сматра их двојинским по природи (два-двају-двама, две-двеју-двема, три-трију-трима, четири-четирију-четирма и сл.); двојински облик по правилу има и реч употребљена у функцији допуне уз њих (два *ученика су закаснила*), с тим што двојина у неким позицијама може алтернирати са множином (нпр, у предикату: два ученика су *закаснили*).

2.3. А. Белић (1999: 191)³ се супротставља Маретићу одбијајући мишљење о двојинском карактеру бројевне конструкције са 'два' до 'четири'.

„Иако се у нашем језику говори о двојини – тврди он на једном месту у својим истраживањима – и она ставља стално у ред граматичких категорија, у ствари двојине у српском језику нема. Јер облик нпр. *човека*, који се употребљава уз *два* или *оба*, употребљава се и уз бројеве *три*, *четири*; према томе, данас је то конструкција уз бројеве од 2–4 у којој се *о̄легају*, и то у малој мери, *о̄стаџи од с̄таре двојине*“.

2.3. М. Стевановић (1991: 142–143) такође тврди да ови бројеви „имају облике некадашње двојине“, али немају значење двојине, него именице у комбинацији с њима „стоје у облику са завршетком *-а* (у м. и ср. роду) и у облику са завршетком *-е* (у ж. роду) који данас нису ништа друго него облици ген. једнине у првом случају, и облици ном.-акуз. множине у другом“.

3. Из Стевановићевих речи излази заправо да се некадашњи двојински облици код конструкција типа *два̄ ц̄дра*, *две̄ руке* и сл. у данашњем језичком осећању тумаче као облици ген. једнине, код м. и ср. рода, и ном. множине, код ж. рода. То је прихватљиво код већине тих речи у атрибутој функцији, али не и када су у функцији предикатива, нарочито не код глаголских речи, као *ӣрдо̄вала*, *убила* из његових примера (Ту су ваљда и *моја* два брата *ӣро̄вала*; – Отпоче причати о некој женској особи због које *су се* три момка *убила*), или *до̄вала*, *била*, па и *слављена*, из Маретићевих (од прве жене *о̄вала* су му два сина..., нијесу оба супарника *била* дужна дати сведоке..., два празника негда су *слављена* заједно под једним именом). Подсећамо само на Стевановићеву опрезну солуцију термилошки уобличену у виду неутралног: 'облици на *-а*'. Ти 'облици на *-а*' и њихова природа, јесу у неку руку загонетни, и представљају главну тему наших разматрања у овом раду.

4. Добро полазиште за нашу расправу представља рад Х. К. Микелсена о истом проблему (1984: 73–79). Неки од његових налаза врло су инспиративни, али је његов општи став сувише екстреман, па захтева извесна прецизирања и исправке. Он децентно тврди да је паукал трећи граматички број деклинације, чији су облици додуше у великој мери хомонимни са плуралом,

³ В. и Белић 2000: 273–410.

али они имају „друкчији граматички садржај“ од плурала. „На овај начин – закључује он – постаје јасно да се стари дуал у извесном смислу није изгубио у српскохрватском језику, него је чак проширио свој ’акциони радијус’ тако да сада обухвата читаво подручје између 1 и 5. Назив ’паукал’ је бољи од назива за ’дуал’ – додаје он на истом месту, – прво, зато што је његов семантички обим друкчији од обима дуала, и зато, што његови облици... дијахронијски посматрано, нису искључиво остаци старог дуала“.

5. Парадигма паукалних форми како је Микелсен реконструираше – изгледа као на следећој табели (он додаје и сингулар и плурал датих именица, и паукал смешта између те две парадигматске скупине као трећи број, али ми смо те друге облике изоставили јер су опште познати). Она се тиче именице када је комбинована са бројевима 2–4. Рећи ћемо – кад чини њен структурни корелат:

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н	(два) гра̀да	бр̀да	(две) г̀оре
Г	(двају) гра̀дб̄в̄а	бр̀д̄а	(двеју) г̀ор̄а
Д	(двама) гра̀дб̄овима ⁴	бр̀дима	(двама) г̀орама
А	(два) гра̀да	бр̀да	(две) г̀оре
В	(два) гра̀да	бр̀да	(две) г̀оре
И	(двама) гра̀дб̄овима	бр̀дима	(двама) г̀орама
Л	(двама) гра̀дб̄овима	бр̀дима	(двама) г̀орама

Парадигме смо обележили двама врстама слова. Обичним словима приказан је ном.-ак.-вок., а дебљим слогом остали облици м. и ср. рода и сви облици ж. р.

(1) Код првог скупа бројевна реч (стављена је у заграду) јесте у управној позицији, и регира именичку реч, која обавезно има облик на ’-а’. (2) Код ж. рода свуда имамо облике множине, и при томе је именица увек у улози управног члана синтагме, а бројевна реч је атрибут именице, и конгруентна је с њом. (3) У случајевима осталих падежа код м. и ср. рода облички односи нису идентични са ном.-ак.-вок. – него са конструкцијама ж. рода. То значи да је и овде реч о множини одговарајућих падежа, при чему именица има управну позицију у синтагми, а број је у положају њеног атрибута.

6. Парадигма непосредног номиналног корелата бројевне конструкције какву је успоставио Микелсен обухвата три двојинска падежа, са идентичним синкретизмом као у двојини: Н-А-В *гра̀да, бр̀га, г̀оре*. Остали су облици изоморфични множинским облицима, са тачно истим карактеристикама као тамо, са карактеристичним Г *гра̀дб̄в̄а, бр̀д̄а, г̀ор̄а*, а са синкретичким односом Д-И-Л *гра̀дб̄овима, бр̀дима, г̀орама*.

⁴ Двоструки акценат гра̀дб̄овима вероватно хоће да укаже на двоструку могућност акцентовања гра̀дб̄овима/градб̄овима. Зашто онда не тако, и зашто не и гра̀дб̄в̄а/градб̄в̄а?

7. Адјективски корелат у положају атрибута облички кореспондира са номиналним. Микелсеновим поступком за њега би се могла успоставити оваква парадигма:

Заменице	Придеви		
	м. и ср. р.		ж. р.
	Неодр. вид	Одр. вид	Неодр./Одр. вид
òvā (двā мòмка)	бéла (бр̄да)	бéла̄	бéле/бéлē (гòре)
òvīx (двāјū мòмāкā)	бéлīx (бр̄дā)	бéлīx	бéлīx/бéлīx (гòрā)
òvīm(а) (двāма мòмцима)	бéлим(а) (бр̄дима)	бéлīm(а)	бéлим(а)/бéлīm(а) (гòрама)
òvā (двā мòмка)	бéла (бр̄да)	бéла̄	бéле/бéлē (гòре)
òvā (два момка)	бéла (бр̄да)	бéла̄	бéле/бéлē (гòре)
òvīm(а) (двāма мòмцима)	бéлим(а) (бр̄дима)	бéлīm(а)	бéлим(а)/бéлīm(а) (гòрама)
òvīm(а) (двāма мòмцима)	бéлим(а) (бр̄дима)	бéлīm(а)	бéлим(а)/бéлīm(а) (гòрама)

Наставак *-а*, а не *-ої(а)* овде показује да мушки и средњи род имају и одређени вид придева, исто као и неодређени (бéла – бéла̄) – само што су акценатске прилике позајмљене из одређеног вида (између осталог, *-а* је са дужином, према краткоћи у неодр. виду). Ова чињеница даје повода Микелсену да облик на *-а*, сматра специфичним паукалним обликом, а према томе и целу парадигму. Паукал, тврди се, није једнак дуалу из два разлога: прво зато што није наследио све двојинске облике. И друго што је своју употребу проширио са броја 'два' и на бројеве 'три' и 'четири'.

8. Предикатна позиција има сличну основну ситуацију као атрибутска, бар кад је реч о адјективским речима: *два њрозора су била зајворена; два су јайњейта бела, а њри шарена*. Наравно, придевске речи које познају видске дистинкције, ту су увек у неодређеном виду. Али овде постоје додатни моменти који замагљују односе. За оне облике који су заједнички паукалу и плуралу – тврди се да су само хомонимни, једнаки по облику, али да нису идентични по граматичком значењу. Према томе, закључује се, паукал је заиста трећи број у српском језику. Са овим мишљењем нећемо се сложити из више разлога. Остали ће бити наведени у закључцима, а овде наводимо један: облици именица и придева уз бројеве, било да су употребљени у улози зависне или управне речи – ипак су облички блокирани. Да би се говорило о парадигматским корелацијама, ваљало би да облици могу имати и слободну употребу као чланови једнине и множине.

а) Сем придевог у предикату се јавља и глаголски лични и нелични облик. (1) Лични глаголски облик је увек у множини, како је видљиво у управо наведеним конструкцијама: 'су (била)', 'су (бела)'. (2) Нелични глаголски облик, гл. придев радни или трпни, увек је у облику на 'а': брда су *огјекивала* од њихових повика. Све подсећа на множину средњег рода – пандан једнини средњег рода код форми са бројевима 'пет' и више (пет динара је *било довољно*).

б) Известан паралелизам бројева 'два' до 'четири' са бројевима 'пет' и више запажа се и на другој страни – уместо облика на 'а', код неличног

глаголског облика јавља се и множински облик мушког рода (два пријатеља *су се редовно њосећивали*), или средњег, наравно (два села *њолејла су* у расцветале шљивике).

9. Врло се тешко да нешто закључити на основу приказаних момената.

а) Општи је утисак да је понашање личнога глаголског облика у предикату увек исто и предвидљиво: увек је у множини.

б) Шта се може утврдити о парадигматским односима глаголских неличних форми? Рекло би се да је једини прави закључак: да варирају између форме на ’-а’ и множине. Форма на ’-а’ заправо је множина средњег рода, па је најближе закључку да је она заступљена и уз именице мушког рода. Но, то је апсурд...

10. Мислимо да је на овој тачки идеја о устаљеној парадигматској структури паукала показала своју неоснованост и непродуктивност. Излаз се мора тражити на другој страни, а њега ћемо покушати наћи у закључним напоменама.

2. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

1. Да би нам било једноставније схватити понашање бројевних конструкција и њихових чланова у различитим синтаксичким околностима – што је важна чињеница код њих, разврстаћемо грађу⁵ по томе у којој се реченичној позицији налази конструкција, тј. њен управни члан – у позицији субјекта, објекта, члана предикатне структуре итд.

1.1. Најпре у разматрање узимамо конструкције са бројевима ’два’ до ’четири’ у позицији квантификатора, и са именицама мушког и средњег рода у положају генитивне допуне:

– Та д в а засеока леже на два супротна краја оног амфитеатра који мрка брда и зелени брежуљци сачињавају око касабе ИА Ћупр 14; – Д в а старија брата Алихоцина погинула су у ратовима, један у Русији, а други на Црној Гори ИА Ћупр 129; – ...а ч е т и р и разиграна цара позвекцују на мојим грудима као будна звучна пратња мојој срећи БЋ КДН 35; – Сад моја ч е т и р и презрена цара ћуте и рђају у поваљеној густој травуљини иза висока плота БЋ КДН 37; – Тих неколико тренутака је, покашто, било довољно да их метак из карабина учини непокретним, па да им наша д в а матроза за тили час скину кожу и донесу је у чамац МП Пол 36; – По уставу од 1888, на свакој кандидатској листи морала су бити д в а оваква кандидата, а по априлском уставу само један СЈ Обр 212; – Позвана су још д в а страна лекара: један лекар из Букурешта, стари Драгин познаник као и Коле, и један познати стручњак из Беча СЈ Обр 219; – Са тога су острва 11. јула 1897. године Андре, и његова д в а

⁵ О врстама и категоријама речи, па и о бројевима, извесне напомене учињене су у књ.: Симић – Јовановић 2002. Отуда је преузета грађа заједно са ознакама извора, а наш рад садржи нове истраживачке резултате о природи и синтаксичким својствима форми са бројевима ’два’, ’оба’, ’три’ и ’четири’.

друга, полетели у обичном сферном балону без мотора, право ка северном полу МП Пол 29.

(а) У две подгрупе стоје конструкције са различитим саставом субјекта. У првој је субјекат сама бројевна реч, а у другој је то разграната синтагма у којој је наша лексема један од чланова, или неки од њих.

(б) Да бисмо олакшали разумевање, обрадићемо прво проблем атрибута, па онда предиката уз нашу конструкцију.

(а) 'Та два засеока', 'наша два матроза', 'његова два друга' атрибут имају на почетку секвенце, испред бројевне речи. Он има познату форму на '-а', која у данашњем језичком осећању функционише као генитив једнине, и као рекцијска допуна бројевне лексеме. Примећујемо да су то заменичке речи, и да заменице – као и у неким ранијим примерима другог типа – показују склоност ка иницијалној позицији у секвенци, овде испред бројевне речи, иако су конгруенцијски упућене на генитивну допуну.

(б) У секвенцама: 'два старија брата', 'четири разиграна цара', 'два оваква кандидата', 'два страна лекара', атрибут је уклињен између квантификатора и генитивне форме, а конгруенцијским облицима на '-а' и сигнификацијским усмерењем везан је за генитив.

(в) У једном случају: 'моја четири презрена цара' – употребљена су два атрибута: заменички у иницијалном положају, и придевски у међупољу између управне речи и генитива. Оба имају утврђену форму на '-а'.

1.2. Прилазимо формацијама у којих је у функцији субјекта – допунска именица у женском роду:

– У Мустајбега Хамзића, у оној великој кући која дочекује човека као пријатно изненађење на крају каменита стазе која изгледа да не води никуда имају ч е т р и кћери и син јединац ИА Ћупр 18; – Само изнад куће, у стрмој страни, обраслој ретком шумом, усечене су д в е дубоке беле вододерине уз које се пужу чобани кад иду стоци у планину ИА Ћупр 18; – На уздигнутим грудима свјетлуца јој необичан шарен брош, на црножутој траци висе ч е т и р и ј е днаке округле сличице у металним оквирима БЋ КДН 30–31; – Д в и ј е се дјевојке загрлиле на перилу, па се, уз раздраган, необуздан кикот, натпјевају ПК Ј 60; – Д в е ствари у уставу привлачиле су пажњу и давале повода препиркама СЈ Обр 218;

– Смијеш, смијеш, само ти размани, о б ј е т и с е (руке) посветиле до лаката! БЋ КДН 59.

(а) (1) Субјекатска конструкција првог примера састоји се од два члана, од којих је само један бројевна реч у заједници са номиналном: 'четири кћери и син јединац'. Предикат је у виду простога глаголског облика, у множини – али множина може бити мотивисана двојством субјекта, а не обликом и граматичким особинама чланова. (2) Што се тиче сигнификацијске структуре 'четири кћери', изгледа да је бројевна реч 'носивија' од именице: говор је у првом реду о броју, а тек у другом о самим 'кћерима'.

(б) (1) У другом 'две дубоке беле вододерине' према себи имају множински облик и женски род предиката: 'усечене су'. Како је 'два-две'

конгруентна реч, лако је претпоставити да је она у ствари конгруентни, и синтаксички подређени члан тагмемске структуре са именицом 'вододерине', а да ова има облик номинатива множине. Тиме је обележен потпуни обрт у структурној организацији: уместо рекцијске конструкције имамо конгруенцијску, и уместо да је квантификатор управни члан синтагме, то је овде квантификована именица. (2) Сигнификацијска хијерархија овде одговара синтаксичкој: и по себи су 'вододерине' далеко упечатљивија лексема од 'две', а камо ли уз подршку двају атрибута 'дубоке беле'.

(в) За 'четири једнаке округле сличице', према којима у предикату стоји прост глаголски облик у множини, сигурно је оно што смо утврдили за први пример. Али претпоставити се може и оно што је речено о другом. У сваком случају хијерархија тематских садржаја једнака је другој.

(г) Конструкција 'две се дјевојке загледале' и 'обје се (руке) посветиле' сасвим је сигурно идентична по структурним односима са другом: 'две' према 'дјевојке' стоји у функцији конгруентног атрибута, а 'загледале се' – такође конгруентног предиката. Као субјекат, и као управна реч секвенце са атрибутом, 'дјевојке' су без икакве сумње у облику номинатива множине. Доминантнија је именица 'дјевојке', јер је сигнификацијски јача, од бројевне речи 'две'.

(д) Сасвим је иста ситуација у последњем примеру: – *Две ствари у устави привлачиле су њажњу и давале њовода њрејиркама* – с тим што је интересантна околност да у позицији управног члана конструкције стоји именица '-и' основа: 'ствари'.

2. Квантификацијска конструкција налази се каткада у склопу падежног атрибута:

– То је прича о два вишеградска засеока, о Вељем Лугу и Незукама ИА Ђупр 114; – ...други су га чобани о ба закона поштовали, па чак и капу му скидали ПК Ј 42.

(а) 'Два засеока' у склопу је локативске допуне уз именицу 'прича', тј. њеног допунског атрибута. Позицију управне речи у ужој квантификацијској конструкцији има 'два', а квантификовани део обележен је генитивом једине 'засеока', тј. обликом на '-а'.

(б) Секвенца 'оба закона' у другом примеру, као и 'два Маринковића', у једном од даљих, има статус генитивског посесивног атрибута уз управну именицу. Управна реч је број 'оба'/'два' у основном облику, а могао би бити употребљен и у облику генитива: 'чобани обају закона', 'углед двају Маринковића'.

3. Често су бележени примери са квантификацијском конструкцијом у служби падежног адвербатива.

3.1. Познато је да их је највише са значењем 'количине' времена:

– Отела се земља обнејачалој сирочади која се с њом четри њодине с јадам носила БЂ КДН 43; – Код куће, док је забленуто сједио уз разгорјело огњиште

као да опчарано гата у пламен и види оно што други не виде, дјед Раде једно д в а *уиша* неповјерљиво га омириса и упита... БЋ КДН 37.

У свим случајевима квантификацијска конструкција одређује време трајања глаголске радње. Конструкција 'два пута' састоји се из управне бројевне речи и именице у генитиву једн., тј. облику на '-а'. Формација 'четири године', међутим, обухвата управну именицу ж. р. у облику акузатива множине и њен атрибут у истом падежу.

4.2. У осталим примерима квантификатор са својим пратиоцима има различита значења:

– ...наша страшна тајна изветрила је за д в а - т р и дана и опет је над нама остала непоновљива ведрина невиног дјетињства БЋ КДН 41; – У та т р и дана баш ниједном нисмо чули да је он било шта рекао о повратку кује БЋ КДН 94; – Њихов разговор заврши се ни на чему, и ствар би сасвим и занавијек легла да се кроз т р и - ч е т и р и дана код кум-Лазине биртије не пронесе вијест... БЋ КДН 99; – Он се подиже на ноге и пружи руку између д в а врхунца, кроз које се беласало село доље под планином ПК Ј 19; – Сунце је било одскочило за д в а - т р и копча изнад зажареног блиставог видика, кад сам се кренуо од Марканова точка ПК Ј 34; – Послије д в а - т р и дана вратио се од суда стари Чочорика са људима ПК Ј 90; – ...већ после т р и до ч е т и р и сата путовања, почеле су се сретати најпре омање санте, за које су многи од нас мислили да су водене птице МП Пол 19–20; – Састоји се из т р и велика острва и мноштва малих МП Пол 21; – У д в а маха смо наишли на врло младе морсеве, у кршу од леда МП Пол 36; – ...једнога магловитог јутра стигли (смо) у Денкерк, у пристаниште из кога смо д в а месеца пре тога са пуно неизвесности и радозналости, пошли на далеки поларни пут МП Пол 58; – Буџет режима од 11. октобра смањен је, према томе, за д в а и по милиона СЈ Обр 247; – У фебруару 1902, Адем Зајим изађе једног јутра у чаршију и затражи од српских кметова да му сваки за своју махалу, у року од д в а часа, донесе 1.000 гроша; иначе ће их све побити СЈ Обр 260;

– Он сио на кућни праг, поднимио се на о б ј е руке, па шути и гледа у земљу ПК Ј 19; – С о б ј е стране пута, са живе ограде, црвене се дугуласте бобице бијелог трна ПК Ј 51; – ...поред те д в е стотине посланика које је бирао народ, било је још шездесет посланика које је постављао краљ СЈ Обр 212; – Колико ко плаћа пореза, то се по уставу доказивало пореском књижицом за последње т р и године СЈ Обр 229; – У закону од 12 децембра објашњено је да се у последње т р и године рачуна и она година у којој се врше избори СЈ Обр 229.

1) У првој су нам групи конструкције са именицама мушког и средњег рода у позицији допуне квантификатора, а у другој женског.

(аа) 'За два-три дана', 'у та три дана', 'кроз три-четири дана', итд. означавају време. Тј. време је означено допунским генитивом, а управна реч упућује на његову количину. Напомињемо да је квантификована именица начелно употребљена у генитиву јединине.

(аб) Обрти 'између два врхунца', 'за два-три копча' – упућују на месне односе. Допунска именица опет је у генитиву јединине.

(ав) 'И за три велика острва', 'за два и по милиона' – имају друга значења која се могу обележити квантификацијом.

(б) Сличне су по значењу и конструкције друге групе: 'три године' има временско, 'с обје стране', 'на обје руке' углавном просторно, а 'две стотине' просто количинско. Количинска реч – као што смо већ утврдили за женски род – има статус конгруентног атрибута, а реч која упућује на квантификовану 'материју' – управног члана у облику акузатива множине.

2) (а) Атрибут у конструкцијама прве групе има облик који и допунска именица, генитив једнине, што значи да је у синтаксичкој вези с њом: 'у та три дана', 'из три велика острва'.

(б) У другој групи примера: 'поред те две стотине (посланика)', 'за последње три године', 'у последње три године', атрибут је такође у облику у којем и квантификована именица, у номинативу множине – што опет значи да је у вези с њом.

3) Треба ипак размислити о облицима именице и придева у конструкцијама овде наведеним, а и свима када конструкција стоји у позицији коју по правилу заузима зависни падеж. Ако је облик те конструкције – узете у целини, али и у деловима – исти у положају који запрема номинатив, као и у оној коју заузима зависни падеж – нема нам друге него признати да је она – стварно непроменљива, или се бар понаша аналогно непроменљивим речима.

4.3. Посебно ћемо размотрити примере са инструменталним предлогом с(а):

– На њезину испружену длану мађијски свјетлуца брош с ч е т и р и цара БЂ КДН 34; – На острву смо нашли једну омању метеоролошку и радиотелеграфску станицу са ч е т и р и чиновника, који су у исто време били и ловци МП Пол 18; – Са д в а своја брода, Баренц је кренуо из Холандске за далеки север МП пол 23; – Оборили смо га са т р и метка из карабина МП Пол 33; – Марта 1901, бугарска влада, на наваливање румунске владе, затвара Сарафова са још д в а друга, али августа, порота их све оглашава за некриве СЈ Обр 253.

– Да ту заиста не постоји неки скривени враг, зар би се правиле дрвене играчке које живе сасвим лијепо и са све ч е т и р и дрвене ноге, а о глави и да се не говори БЂ КДН 123; – Кад се дјед сјутрадан појави у парохијалном дому с ч е т и р и римске лубање у торби, поп се у почетку стаде смијати БЂ КДН 152; – И једног дана помолише се друмом испод Кадине Воде у дугим редовима страњски радници, све сами каури, са ч е т и р и жандармске патроле ПК Ј 90.

1) Инструментал је функционално постављен између предиката и своје управне именице, час ближи једноме, час другом, а час између њих.

(а) 'Четири цара', 'четири чиновника', 'три метка' итд. и овде су структурно организовани од управног квантификатора и генитива једнине квантификоване именице.

(б) 'Четири дрвене ноге', 'четири римске лубање', 'четири жандармске патроле' и овде као и у већ прегледаним конструкцијама истога типа – имају облик номинатива-акузатива множине, при чему је управна реч именица, а квантификатор у функцији конгруентног атрибута.

2) Атрибут је у истим облицима као и горе. Имамо само потврде за женски род, и он има облик номинатива-акузатива множине (исп. у непо-средно претходном параграфу).

3) Поново смо у прилици да утврдимо једнакост облика конструкције и њених чланова са оном коју би имали у положају субјекта реченице ('Четири цара су се шепурила'; 'Ни четири дрвене ноге не могу служити за ходање').

5. Са бројевном конструкцијом у позицији објекта нашли смо примере:

– Тек кад померише и претурише о б а турска топа и видеше да су напуштени и да нико не одговара, Швабе обуставише паљбу ИА Ћупр 137; – Та хроника није била ни опширна ни опасна. За пет–шест година, откад је мудерис води, она је испунила свега ч е т и р и странице једне мале свеске ИА Ћупр 146.

Сем што су конструкције у објекатској функцији, нема других разлика према већ анализираним овога типа.

3. ЗАКЉУЧАК

1. Резултати анализе грађе

1. Најпре ћемо пажњу посветити облицима бројевне речи.

а) За женски род 'две', 'обе' констатује се да је конгруентна форма према именици, а да је ова у номинативу множине. То се дешава у следећим случајевима.

аа) Када је конструкција у позицији субјекта конгруентне реченице, као у примерима из прве анализиране групе: ...усечене су д в е *дубоке беле вододерине...*; – ...на црно-жутој траци висе ч е т и р и *једнаке округле сличице...*

аб) Када се, међутим, нађе у позицијама које захтевају зависни падеж, ова конструкција не може бити схваћена као номинатив, већ, као што М. Стевановић с правом напомиње, има вредност акузатива: ... у току д в е *јодине* спремана експедиција на северни пол; – ...она је испунила свега ч е т и р и *странице* једне мале свеске, итд.

б) Исто се по аналогiji мора утврдити и за м. и ср. род, само што је сада носилац падежне позиције – бројевна реч, јер је именица у зависној позицији према њој.

ба) Дакле номинативом се мора сматрати облик бројевне речи у: – Д в а *старија браћа* Алихоцина погинула су у ратовима...; – Напред су јахала д в а *шрубача* на два гојазна зеленка...

бб) Није нам потребно даље трагати за грађом, јер у последњем наведеном примеру имамо 'на д в а гојазна зеленка'.

2) Но, 'на два гојазна зеленка' у нашем примеру запрема позицију која по систему употребе падежа припада локативу, као што и код женског рода 'у

току две године', ако је 'две године' одредба именице 'ток', онда има вредност генитива. Ова се непријатна чињеница може објаснити једино поређењем са стањем у балканистичкој зони, где су позиције зависних падежа резервисане не заправо за акузатив, него за – општи падеж.

2. Морфолошка природа облика са крајњим '-а'

1. Најважнији је посао одговорити на централно питање које смо поставили у предговору овога рада: а то се питање тиче морфолошке идентификације облика са крајњим '-а' уз бројеве од два до четири.

а) Да се подсетимо, Маретић је устврдио да је реч о двојинским формама – а А. Белић је оспорио Маретићево мишљење, оставивши проблем практично нерешен.

б) М. Стевановић износи став да је облик додуше по пореклу дуалски, али да је данас идентичан са генитивом једнине: *два модерна њисца*, код м. и ср. рода; или са номинативом множине, код ж. рода: *две црвене оловке*.

в) Али без обзира на тврдњу који смо управо изнели, Стевановић ипак оставља простор за опрезнији приступ тематици, па говори доста неодређено и о „облику са завршетком -а (у м. и ср. роду) и у облику са завршетком -е (у ж. роду)“, а тек накнадно идентификује те облике као ген. једнине и ном.-акуз. множине.

2. Да је облик са наст. '-е' за ж. род стварно идентичан са номинативом и акузативом множине, у то не треба сумњати, јер им је идентичан и облик и акценат (исп.: — Треба л' купе, ту су двије *руке*, из 'Смрти Смаил-аге Ченгића'; — Двије *јуске* и три *жѐне*, готов ваشار, народна посл.). Но једнакост форми м. и ср. рода на '-а' са ген. једнине није у свим случајевима вероватна.

а) Несумњиво је, наиме, да је ген. једн. именички облик у конструкцији 'два момка', 'три месеца' и сл., где идентификација није ометена синкретизмима. По аналогiji слободни смо онда устврдити да је именички облик м. и ср. рода на '-а' у датој позицији – увек ген. једн.

б) Слобода закључивања по аналогiji прелази онда аутоматски и на оне речи које стоје уз именицу и конгрирају са њом, а то су придевске и сличне речи у атрибутској функцији, дакле 'два добра момка', 'три летња месеца' и сл.?

в) Али овде слобода у неком погледу престаје, па смо обавезни додати да је придев увек у облику неодређеног вида. И ту смо наишли на темељни проблем – да ли је могуће да облик придева неодређеног вида може имати акценат и дужину одређеног, и како је то могуће?

ва) Одмах ћемо рећи да није могуће, а то читаву теорију води у апсурд. И ставља нас пред загонетку како да разрешимо не само граматичка питања, него и питања самих синтаксичких структура око ових облика. Не мислимо при томе да је Х. К. Микелсен у праву кад мисли да је паукал посебна категорија. Али не може бити ни генитив једнине, нити номинатив множине ср. рода.

(1) Јер, прво, али не и најважније: она 'два добра момка' могу бити непознати момци, и тада је неодређени вид на месту; али могу бити и моја два добра момка (нпр. двојица моје браће, или унука мог пријатеља или сл.), и тада су обавезно 'два *дѡбра* момка', а не '*дѡбра*'? И 'Код два *бѡла* голуба', а не '*бѡла*'.

(2) И јер друго, и много важније: 'три летња месеца' јесу јун, јул и август, то без нарочитих последица јер се може некако и оповргавати; али придев пред нама уопште нема неодређеног вида; увек је: летњи-летњег(а)-летњем(у). И не само он: сетимо се 'Два српска романа', познате књиге Н. Петковића. – У оба случаја ген. једнине гласи 'летњег(а)' и 'српског(а)', а не 'летња', 'српска'.

вб) Додајмо овде већ поменуто тешкоћу око речи које немају падежне облике, као што су глаголски придеви – радни и трпни: – Два добра момка су *сѡи*ла синоћ.

3. И уопште ако бисмо мимо свих чињеница прихватили солуцију о ген. једнине бар за именице м. и ср. рода, остајемо дужни објашњење – које је немогуће – о томе како је могућа конгруенција личнога глаголског облика у једнини са једнинским облицима око себе:– Три прасета *су* имала кућу од дрвета → прасета (ген. једн.) – су (множ.) – имала (једн.). А још би бесмисленије било 'облике на -а' прогласити множином: не треба уопште доказивати да 'дечака', 'месеца', па ни 'прасета' – немају никаквих аналошких упоришта у множинским падежима одговарајућих именица⁶.

4. Шта чинити и како излаз наћи? Одмах ваља рећи да Микелсенова идеја о посебном парадигматском типу није одржива: у неким случајевима наши облици су и по 'граматичком садржају', дакле по значењу – идентични са генитивом једнине, на једном крају лествице, и са номинативом множине, на другом.

5. Ослонац нам могу бити други одговарајући случајеви: случајеви изузећа облика из парадигматског амбијента и употреба као индивидуализованих јединица. На пример: 'гредом', 'крадом' и сл. по пореклу су инструментали партиципских форми, па кад су се партиципи у српском језику изгубили, они су остали у употреби без упоришта у парадигми – и *фосилизацијом* добили статус прилошких речи.

6. Као да срљамо у другу провалију, јер се видимо приморани да негде ситуирамо 'облике на -а': ако никуда не припадају, онда шта би били друго него прилози? Не, никако... – Облици са наставком '-а', када је изгубљен осећај за двојину, остали су без правога морфолошког идентитета, па се делимично прикључују овом, делимично оном систему и сл. А делом не

⁶ Изузимају се и сл. 'дугмета', 'кубета', 'дрвета'; али и ту је акценат најчешће диференцијалан: 'дугмѡта', 'кубѡта', 'дрвѡта' итд.

допуштају праве морфолошке аналогije. У ствари су фосилизирани, и употребљавају се и оверени као овај или онај тип облика, али и без посебне овере граматичким правилима српског језика.

7. На крају се чини да је најправији М. Стевановић када их је просто назвао 'облицима на -а'. То је једина општа њихова карактеристика. Остаје наравно да се идентификују ти облици у сваком случају посебно, да се утврди њихов опсег и категоријалне карактеристике свих различитих врста које би дошле у обзир: именичке, заменичке, придевске, глаголске итд.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика (фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом)*, 'Изабрана дела Александра Белића', четврти том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 2000: А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, 'Изабрана дела Александра Белића', други том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Маретић 1963: Т. Маретић, *Грамаџика хрватског или српског књижевног језика*, Загреб: МХ.

Микелсен 1984: Н. К. Mikkelsen, *О неким проблематичним случајевима конјугације у српскохрватском језику („Паукал“ у српскохрватском језику)*, Београд: НССуВД 13/1, 73–79.

Симић – Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синџакса III–IV*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: НК.

Jelena Jovanović

KONSTRUKTION ZAHLWORT + NOMEN: PAUKALE KONSTRUKTION IM SERBISCHEN

Zusammenfassung: Der Autor dieses Beitrags diskutiert über die syntagmatische Formen des Typs: dva prijatelja, dva brda, dve ruke u. ä. Lehnt ab die Idee Н. К. Mikkelsens, daß es hier um die besondere Paukaleformen handelt, und beschließt, daß nach dem Zerfall des Duals im Serbischen eine Gruppe der "freien" Formen entstand. Die haben keine einheitliche paradigmatische Basis, sondern bewegen sich zwischen Singular und Plural. Man kann also über die paukale Konstruktionen, und nicht direkt über solche Formen reden.